

סימן מו: דיני עגונות בפסיקתו של מרן הבית יוסף – עיקרון מול הלכה למעשה*

- א. פתיחה
ב. הכלל המנחה בפסיקתו של מרן
ג. נתינת נאמנות לגוי שמסיח לפי תומו
ד. הצורך באזכרת מקום המת
ה. עדות לאחר שלושה ימים
ו. סיכום ומסקנות

א. פתיחה

שו"ת בית יוסף הינו קובץ תשובותיו של מרן רבי יוסף קארו בנושאים השייכים לטור אבן העזר¹. הספר הודפס לראשונה בסלוניקי שביוון בשנת ש"ח על ידי בנו של מרן, אשר נימק בהקדמתו לספר את הסיבה שבעטיה בחר להדפיס אותו הראשון מבין ספריו, מכיוון שהם היו "היותר מוכנים ומנוקי השגיאה".

הספר מכיל מאה ושמונים סימנים² המחולקים לתשעים ושמונה תשובות, רובן משל מרן, ומיעוטן תשובות של חכמי דורו שעיימם נשא ונתן בהלכה, ושמונים ושניים סימנים בהם מצויים חידושיו של מרן למסכתות קידושין, כתובות וגיטין. אלו האחרונים נמצאים באמצע השו"ת כחטיבה בפני עצמה.

אחד מהנושאים המרכזיים התופס מקום נרחב בספר, הוא נושא העגונות. אף על פי שלנושא זה מוקדשות כחמש עשרה תשובות בלבד של מרן וחכמים נוספים שנשאו ונתנו עימו בהלכה³, הרי שמבחינת הנפח של התשובות, הן תופסות כמאה מתוך כארבע מאות עמודי הספר, כלומר כרבע מהספר. אם ניקח בחשבון שחידושיו של מרן לסדר נשים תופסים עוד כחמישים עמודים, נמצא שקרוב לשלושים אחוזים מעמודי התשובות

* פעמים מספר שמעתי ממורי רבי הגאון הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א את הקביעה, שספר פסקים תמיד יחמיר יותר מספר שו"ת בו נכתבו תשובות למקרים פרטיים. מאמר זה מבוסס על בחינת עיקרון זה באחת ההלכות החמורות שבתורה – דיני עגונות. תקציר המאמר פורסם לראשונה בהמעין נ, ג (ניסן תש"ע), עמ' 39-46.

1. תשובותיו בנושאים השייכים לשלושת החלקים האחרים של הטור, פורסמו בספר נפרד בשם אבקת רוכל, שהודפס מאוחר יותר.

2. מספור הסימנים נעשה על פי המפתח שבסוף הספר. יש לציין שבספר עצמו ממוספרים הסימנים של כל נושא בנפרד, ולעיתים אין זהות בין חלוקת הסימנים שבגוף הספר לזו שבמפתח, לדוגמא: בדיני גוי מסיח לפי תומו (שבו נעסוק במאמר הנוכחי) מובאים במספור שבסוף שמונה סימנים, ואילו בגוף הספר ממוספרים שנים עשר סימנים (אמנם יש להעיר שסימנים ט ו-י אינם קיימים כלל בגוף הספר, ולאחר סימן ח ממוספרת התשובה שלאחריה בתור סימן יא). בגוף המאמר עצמו התייחסנו למספור הסימנים כפי שהם מופיעים בגוף הספר, וזאת לשם הנוחות.

3. כך שלמעשה מדובר בהרבה פחות מקרים שנידונו.

בספר עוסקים בנושא זה, אשר מהווה בטור ובשולחן ערוך אך ורק סימן אחד⁴ מתוך מאה שבעים ושמונה הסימנים שבטור ובשולחן ערוך אבן העזר. מהעובדה הנ"ל אנו רואים את המקום המרכזי שתפס נושא העגונות הלכה למעשה. נראה שאין פלא בדבר, אם ניקח בחשבון מספר עובדות:

1. מאז ומעולם היה נושא העגונות נושא רגיש ביותר: מצד אחד מדובר בנשים אשר נשארו ללא בעל (ובמציאות של פעם הדבר היה הרבה יותר קשה מהיום, שכן אישה ללא בעל פירושו של דבר ברוב המקרים היה גם ללא משענת כלכלית), ומצד שני מדובר בדינים שהם מהחמורים בתורה, דיני העריות, שכל טעות בהם יכולה להביא לאיסורים חמורים וליצירת ממזרים.

חז"ל כבר עמדו על הבעייתיות הכפולה שבדבר, ועל כן מצד אחד הקלו מאוד בדיני קבלת העדות כדי להתיר אישה כזו, כולל הכשרת עדות של עד אחד, של עדים פסולים, ובמקרים מסוימים אפילו של גויים⁵, ומצד שני החמירו שאין לקבל עדות על מיתה עד שתהיה ודאות שהבעל מת, ואין להסתפק בעדות על כך שמרבית הסיכויים שהבעל מת⁶.

2. באפשרויות התקשורת והזיהוי שהיו בעבר, מצב של אנשים שנעלמו בלי להשאיר סימן היה שכוח, ועל כן כל רמז קטן למותם היה דבר שקשה להשיגו, ובוודאי הוכחות ברורות כמו שניתן להשיג בקלות יתירה היום.

3. התקופה שבה חי מרן רבי יוסף קארו הייתה תקופה של נדודים רבים בעם היהודי, במיוחד לאחר גירושי ספרד ופורטוגל⁷, דבר שגרם באופן טבעי להתרבות מקרי העגינות, וממילא למקום הנרחב שהם תפסו בתשובות של אותה תקופה.

מטרתי במאמר זה לעיין בתשובותיו של מרן בדיני עגונות, ובעיקר בתשובות הקרויות – 'דיני גוי מסיח לפי תומו'⁸, ולהשוות את הפסיקות העולות מתשובותיו שנכתבו הוראה למעשה, עם הפסקים שפסק בספרו שולחן ערוך אבן העזר בסימן יז⁹, וכן עם פסקי הרמ"א בנושא¹⁰. אתמקד בעיקר בנושאים הבאים:

1. באילו אופנים נאמן גוי להעיד על ישראל שמת על מנת שיהיה ניתן להשיא את אשתו.
2. מהם האמצעים שעל פיהם נדע שהעד מתכוון לאותו יהודי שאת אשתו אנו מבקשים להתיר, ולא ליהודי אחר בעל שם זהה.

4. אם כי הגדול שבסימני אבן העזר.

5. ראה משנה יבמות (קכב ע"א) ושולחן ערוך אבן העזר (סימן יז סעיפים ג-ז). בשאלה כיצד יכלו חז"ל להקל בדבר, ראה הרב סיני לוי – 'גדרי נאמנות עד אחד להתיר עגונה', חמדת הארץ ג (תשס"ד), עמ' 185–197.

6. ראה יבמות (קכא ע"א) ושולחן ערוך (שם סעיפים כט-לו).

7. מרן עצמו עבר במשך חייו לפחות בין חמש ארצות.

8. שכן הפרק השני בדיני עגונות – 'דיני מים שאין להם סוף', מכיל בעיקר ויכוח של מרן וחכמי דורו עם המב"ט בד"ן מסוים של "טבע במים שאין להם סוף", ולא ניתן ללמוד ממנו הרבה בקשר למטרת מאמרנו זה.

9. הוא הסימן העוסק בענייני העגונות כמבואר לעיל.

10. רוב הגהות הרמ"א בנושאים שנדון בהם, אינן מחלוקות על מה שנפסק על ידי מרן, אלא תוספות של דינים מפסקי הראשונים שהובאו על ידי מרן בבית יוסף, ואשר הושמטו על ידו בשולחן ערוך.

3. כמה זמן לאחר המיתה ניתן עדיין לזהות את גופת הבעל בצורה מספקת על מנת להתיר את האישה.

לאחר שאשווה בין הפסקים ואבדוק אם הם זהים למה שנפסק בשולחן ערוך, אוכל לנסות ולהגיע למסקנה בשאלה האם מרן כשבא לפסוק הלכה למעשה בנושא כבד זה, בו ניתן לומר שהן קולא במקום שהיה צריך להחמיר, והן חומרא במקום שהיה צריך להקל, הינן הרות אסון ובעלי השלכות קשות ביותר, נשאר באותן פסיקות שפסק באופן תיאורטי, החמיר יותר מהן או הקל יותר מהן.

אם אמצא שלעיתים פסיקותיו אינן זהות למה שפסק בשולחן ערוך, או שבשולחן ערוך לא הכריע בבירור את ההלכה, ואילו בתשובותיו עשה כן, אוכל לנסות ולהשיב על השאלה מדוע כך נעשו הדברים?

ב. הכלל המנחה בפסיקתו של מרן

לפני שנדון בפסקים עצמם, עלינו להביא קטע מתוך תשובה של מרן, אשר ממנה נוכל ללמוד מהו הכלל שהנחה את מרן בבואו לפסוק למעשה בדיני עגונות.

וכך כתב מרן בדיני גוי מסיח לפי תומו (סימן ג):

עתה אקדים ואומר, דאם היינו חוששים ומספקים בכל עדות אישה בכל החששות והספקות האלה, לא היה היתר לשום אשה עגונה אחת מיני אלף, אלא כל שייראה מפשט דברי העדות להתיר, שרינן לה ולא נמשכן נפשנו לבדות דברים מלבנו לחוש ולומר שמא כוונת זה היה כך וכך כדי להחמיר ולאסור.

כלל נקט בידינו מרן, שאין לחפש ולהחמיר בדיני עגונות, ואין לחשוש לכל החששות הקיימים, שכן אז לא נוכל למעשה להתיר את העגונות. לכן בכל מקום שמפשט הדברים עולה להתיר, יש לעשות זאת ואין לחשוש ולהחמיר.

אנו רואים מדבריו שאין להחמיר יתר על המידה בדינים אלו, ואם נראה לנו להתיר, עלינו לעשות כן. אולם אין פירושה של דברים שעלינו ללכת לקולא גם במקום שהדבר אינו סביר, שכן דבריו ברורים: "כל שייראה מפשט דברי העדות להתיר", ועל כן על הפוסק להפעיל שיקול דעת בדבר, וכמו שאין להחמיר במקום שהדברים נוטים להיתר, נראה שגם אין להקל במקרה ההפוך.

ג. נתינת נאמנות לגוי שמסיח לפי תומו

1. גדרי נאמנות הגוי

אחד מהדברים בהם הקלו חז"ל בדיני עגונות, הוא הכשרה של פסולי עדות להעיד בדין זה. המשנה במסכת יבמות (קכב ע"א) מונה רשימה של פסולי עדות הכשרים להעיד בדין זה:

והוחזקו להיות משיאין עד מפי עד, מפי עבד, מפי אישה, מפי שפחה.

אף על פי כן, לא לכל פסולי העדות נתנו חכמים נאמנות, וכאלו שפיסולם להעיד נובע מחשש שהם משקררים, לא הוכשרו גם בעדות עגונה. כך למשל חכמים לא הכשירו לעדות גולן מן

התורה (יבמות כה ע"ב) או נשים שחזקתן ששונאות את האישה עליה הן מעידות, ויש חשש שהן משקרות על מנת להתנקם בה (שם קיז ע"א).
 יוצאת דופן היא הנאמנות שנתנו חז"ל לגוי¹¹ שאומר על אישה שמת בעלה. וכך הם דברי המשנה במסכת יבמות (קכא ע"ב):

רבי יהודה בן בבא אומר: בישראל – אף על פי שהוא מתכוון, ובעובד כוכבים אם היה מתכוון – אין עדותו עדות.

הגמרא מסיקה שם שמאמינים לדברי הגוי, כאשר הוא מסיח לפי תומו. אמנם יש לברר מהם המקרים בהם אנו מחשיבים את דברי הגוי למסיח לפי תומו.

2. גוי שאמר על ישראל שמת ללא קישור דברים

הגמרא ביבמות (ס) מביאה דוגמאות למקרים שבהם הגוי נחשב מסיח לפי תומו:

ההוא דהוה קאמר ואזיל: מאן איכא בי חיוואי, מאן איכא בי חיוואי, שכיב חיוואי!
 ואנסבה רב יוסף לדביתהו.

ההוא דהוה קאמר ואזיל: ווי ליה לפרשא זריזא דהוה בפומבדיתא דשכיב!
 ואנסבה רב יוסף, ואיתימא רבא לדביתהו.

הגמרא מביאה מקרים של גוי שבא ואמר בדרך עצבות (אוי ואבוי וכדומה) על יהודי שמת, והתירו את אשתו להינשא. כך גם פסק מרן בשולחן ערוך אבן העזר (סימן יז סעיף יד):

כבר אמרנו שהעובד כוכבים שהסיח לפי תומו משיאין על פיו. כיצד, היה מסיח לפי תומו, ואמר: אוי לפלוני שמת, כמה היה נאה וכמה טובה עשה עימי. או שהיה מסיח ואומר: כשהייתי בא בדרך ונפל פלוני שהיה מהלך עימנו ומת, ותמהנו לדבר זה כיצד מת פתאום, וכיוצא בדברים אלו שהם מראים שאין כוונתו להעיד, הרי זה נאמן. וישראל ששמע מעובד כוכבים המסיח לפי תומו, מעיד ששמע ממנו, ותינשא אשתו על פיו.

נשאלת השאלה מה הדין כאשר הגוי בא ואמר רק שאיש פלוני מת, ללא הסבר מדוע הוא אומר זאת, כגון שהוא מצטער או שהדבר היה בדרך תמיהה – האם גם אז הוא ייחשב למסיח לפי תומו, או שמכיוון שהוא מסר רק את עובדת המוות ללא אמירות נוספות, נחשוש שהוא מתכוון לדרך עדות.

בשאלה זו נחלקו ראשונים. הריב"ש בתשובותיו (סימן שעז) כתב במפורש שאין צורך באמירת דברים נוספים:

אם לא בא לבית דין, ואמר מעצמו: איש פלוני מת, כמספר דברים, מסיח לפי תומו נקרא. ואינו צריך שיאמר בדבריו כל אותן דברים שהזכיר הר"ם ז"ל. שהוא לא הביאם, אלא לרווחא דמילתא, לומר: שבזה ניכר שאין מתכוון להעיד. וכמו שהזכירם בגמרא

11. עיין בהגהות אשירי גיטין (פרק א סימן י), שהביא מחלוקת ראשונים האם גוי פסול לעדות משום שהוא חשוד לשקר או משום גזירת הכתוב, ונפקא מינה בשאלה האם גוי שידוע עליו שהוא נאמן, כשר לעדות.

בקצת עובדי דעובד כוכבים מסיח לפי תומו. אלא כל שאמר: איש פלוני מת, מעצמו כמספר דברים, זהו מסיח לפי תומו. ואף אם לא יספר דברים אחרים, כי אם דבר זה לבד.

לעומת זאת, הר"ן בתשובותיו (סימן ג) החמיר בדבר:

אין ספק בזה שכל מי שמתכוון להעיד, אומר אותו דבר לבדו, לפי שאין כוונתו בדרך סיפור דברים, ומי שהוא אומר מסיח לפי תומו, אינו אומר אותו דבר בפני עצמו, אלא בקשר עניין לפניו או לאחריו, וכל שלא אמר כן, אינו אומר כמספר דברים, אלא כרוצה להודיע אותו דבר לבדו, ואינו נאמן, וכולהו עובדי דגמרא הכי איתנהו והכי מוכחי.

מרן הביא את שתי הדעות בבית יוסף (אבן העזר סימן י"ז), אולם בשולחן ערוך הוא לא פסק במפורש כאחת מהן, והרמ"א (שם) הביא את שתי הדעות. אמנם מפשטות דברי מרן בשולחן ערוך, שבתור דוגמאות למסיח לפי תומו הביא את המקרים בהם היה סיפור דברים נוסף, עולה לכאורה כדברי הר"ן, שכן אם גם אמירה סתמית הייתה מועילה, היה עליו לכתוב זאת במפורש, שהרי הוא התייחס לנושא זה בבית יוסף. גם אם נאמר שמרן לא התכוון להכריע בדבר, הרי שבוודאי הוא לא הקל בכך במפורש.

לעומת זאת, כאשר אנו ניגשים להכרעתו של מרן בתשובה למעשה, אנו מוצאים שהדברים שונים. וכך הם דבריו של מרן בדיני גוי מסיח לפי תומו (סימן ח):

ולמאי דאמרינן דלא הווי חוקר זה מסיח לפי תומו, לפי שאמרו שהיהודי מסופיאה נהרג בצאתו מסימנדרא, אין לו קשר עניין לא לפניו ולא לאחריו, וכל כהאי גוונא לא הווי מסיח לפי תומו... וכמו שכתב הר"ן... איכא למימר... דאפילו אומר הגוי מת פלוני או נהרג בלי קשר עניין לפניו ולא לאחריו, הווי מסיח לפי תומו, כל שלא שאלוהו תחלה איה פלוני... ואפשר לפי זה שמה שכתב הרמב"ם: "כיצד? היה הגוי מסיח לפי תומו ואמר אוי לפלוני שמת, כמה היה נאה כמה טובה עשה עימי" וכו', לא כתב כן אלא לפי שנגרר אחר דברי הגמרא בקצת מהנך עובדי. אבל אין הכי נמי דבלאו הכי הווי מסיח לפי תומו, כל שלא שאלוהו תחלה¹³.

אנו רואים שאף שמרן בחיבורו לא רצה להקל בנושא, כשבא לפסוק הלכה למעשה במקרה שהגיע לפניו, נטה לדעת המקלים.

3. גוי מפי גוי

מקרה נוסף שבו אנו מוצאים מחלוקת בשאלה האם להאמין לגוי, הוא בנידון של גוי שאמר כמסיח לפי תומו, ששמע מגוי אחר שמת הישראלי.

12. מכאן ואילך, כל המקורות בבית יוסף ובשולחן ערוך מתייחסים לחלק אבן העזר, אלא אם כן יצוין אחרת.
13. אמנם בהמשך דבריו נטה מרן לומר שגם הר"ן יודה להקל בנידון שלו, אך משמע שעיקר הקולא היא מצד שפסק שאין צורך בקישור דברים על מנת להיחשב למסיח לפי תומו.

כפי שראינו לעיל, אחת מהקולות שהקלו חז"ל בדיני עגונה היא שגם עד שלא ראה בעצמו את המת, אלא שמע ממשהו אחר שאותו אדם מת, יכול להעיד על הדבר. אולם במקרה של גוי ששמע מפי גוי אחר, קיים החשש שהגוי הראשון (שלא שמענוהו) לא אמר את הדברים כמסיח לפי תומו, ולכן אינו נאמן.

בשאלה האם ניתן לסמוך על גוי המסיח לפי תומו ששמע מגוי אחר שישראל מת, נחלקו הראשונים, וכך הביא אותם מרן בספרו בית יוסף (סימן יז):

כתב מהרי"ק (שורש קכא): "על אשר כתבת דלא מצינו גוי מפי גוי במסיח לפי תומו, נראה לעניות דעתי, שיש להביא ראיה שהוא נאמן מקל וחומר". וכן כתב גם בתרומת הדשן (סימן רלט), וכתב שמאחר שהגוי האחרון סיפר הדברים במסיח לפי תומו, אף על פי שלא הגיד היאך שמע אותה שמועה מהגוי חבירו, אם במסיח לפי תומו ואם בדרך התפארות וכיוצא, איתתא שריא... וגם הר"ן בתשובה (סימן ג) התיר בגוי מפי גוי, ושלא כדברי הריב"ש שאסר. ומכל מקום, משמע מדברי הר"ן שהוא מצריך שיגיד הגוי השני שגם הגוי הראשון היה מסיח לפי תומו, שכתב וזה לשונו: "וגוי מפי גוי ששמע הדברים, נראים ומטין דכל שהוא אומר מסיח לפי תומו ששמע מפי גוי אחר מסיח לפי תומו שפלוני מת, הרי הוא כאישה מפי אישה".

עולה מכאן שיש שלוש שיטות בנושא:

1. שיטת המהרי"ק ותרומת הדשן שמאמינים לגוי השני, ואין הוא צריך לומר היאך שמע.
  2. שיטת הר"ן שמאמינים לגוי השני, ובלבד שיגיד לנו שגם הגוי הראשון היה מסיח לפי תומו.
  3. שיטת הריב"ש, שאין גוי מסיח לפי תומו מפי גוי מסיח לפי תומו נאמן.
- השולחן ערוך (סימן יז סעיף טו) סתם כדעה המקלה, בלי לפרש אם צריך לומר היאך שמע או לא:

עובד כוכבים מסיח לפי תומו מפי עובד כוכבים מסיח לפי תומו, משיאין על פיו.

הרמ"א בהגהותיו על המקום הביא את שתי הדעות בשאלה זו:

הגה: ואפילו לא העיד בפירוש שהעובד כוכבים הראשון הסיח לפי תומו, אזלינן מספיקא לקולא, ואמרינן דוודאי מסיח לפי תומו (מהרי"ק שורש קכא). ויש חולקין בזה (תשובת הר"ן).

בתשובותיו בשו"ת בית יוסף פסק מרן בפירוש פעמיים כדעה המקלה שאינה מצריכה לדעת כיצד אמר הגוי הראשון.

ואלו הם דבריו בדיני גוי מסיח לפי תומו (סימן א):

אבל יש לספק בעדות זה, דהווי ישראל¹⁴ ששמע מפי גוי אחר, וכתב הרב רבי יצחק בר ששת ז"ל בתשובה דלאו כלום הוא, מפני שאין הגוי בקי להכיר אם גוי חברו היה

14. נראה שיש כאן טעות דפוס, וצריך לומר "גוי" במקום "ישראל" – כן מוכח הן מהמקרה והן מהראשונים אותם הביא מרן.

מסיח לפי תומו או מתכוון להעיד. ומיהו בהא איכא למימר, דכיון דמהרי"ק ז"ל (שורש קכא) וכן בתרומת הדשן פסקו דסמכינן על דיבור גוי מסיח לפי תומו ששמע מפי גוי אחר והביאו ראיות לדבר... סמכינן עלייהו.

בהמשך (סימן ח) כתב מרן דברים עוד יותר מפורשים על כך שאין צורך לדעת אם הגוי הראשון היה מסיח לפי תומו:

דלמאי דאמרינן דה"ר יצחק בר ששת כתב שאין מתירין את האישה על פי גוי ששמע מגוי אחר, איכא למימר שהרי מהרי"ק (שורש קכא) ובתרומת הדשן (סימן רלט) פסקו דסמכינן על דברי גוי מסיח לפי תומו ששמע מפי אחר והביאו ראיות לדבר... ובעל תרומת הדשן כתב עוד שאפילו אם לא נודע לנו שהגוי הראשון היה מסיח לפי תומו לא חיישינן, ושרינן איתתא.

אנו רואים שוב, שדין בו מרן לא הקל במפורש בספרו (נאמנות אפילו כשלא ידוע לנו אם הגוי הראשון היה גם כן מסיח לפי תומו), כאשר הוא בא לפסוק הלכה למעשה, אחז בדעה המקלה.

4. גוי ששאל גוי

מהגמרא ביבמות (קכב ע"ב) רואים, שעל מנת להיחשב כמסיח לפי תומו, צריך הגוי להיות זה שפותח בדברים, אך אם שאלו אותו על הישראלי קודם לכן, שוב הוא אינו נחשב למסיח לפי תומו.

מרן בבית יוסף (סימן יז) הביא מחלוקת בשאלה האם גוי נחשב למסיח לפי תומו כאשר הוא ענה לשאלה, אך היא לא נשאלה על ידי ישראל, אלא על יד גוי שלא בפני ישראל:

וכתוב בתרומת הדשן (חלק א סימן רלט), דהא כששואלין את הגוי והוא משיב לא חשיב מסיח לפי תומו, היינו כששואלין אותו ישראל, משום דמרגיש שיש להן נפקותא בדבר ומשקר, אבל אם שואל אותו גוי שלא בפני ישראל והוא משיב, חשיב שפיר מסיח לפי תומו. ואין נראה כן מדברי הר"ן (סימן ג).

בשולחן ערוך לא פסק מרן כמי מן הצדדים, ורק הרמ"א (שם סעיף יד) הביא בתור יש אומרים את דברי תרומת הדשן:

יש אומרים, הא דאמרינן דאם שאלו את העובד כוכבים תחלה לא מיקרי מסיח לפי תומו, היינו דוקא אם שואלו ישראל. אבל אם שואלים עובדי כוכבים אותו ומגיד, מיקרי מסיח לפי תומו, ובלבד ששאלו אותו שלא בפני ישראל (תרומת הדשן סימן רלט).

למרות שבחיבורו לא הכריע מרן בנושא, בתשובותיו (דיני גוי מסיח לפי תומו סימן ח) פסק במפורש כשיטה המקלה:

ולמאי דאמרינן דדבר ברור הוא שהרצחנים לא הודו כן מעצמן, אלא על ידי שאלה וחקירה, וכל שהגוי אומר על ידי שאלה, לא הווי מסיח לפי תומו, כבר כתב בעל תרומת הדשן (סימן רלט), דהיינו כששואל אותו ישראל משום שמרגיש שיש להם

נפקותא בדבר ומשקר, אבל אם שואל אותו גוי שלא בפני ישראל ומשיב, חשיב שפיר מסיח לפי תומו.

אנו מוצאים שוב דין בו לא הכריע מרן בשולחן ערוך כאחת מן השיטות, ואילו בתשובותיו הוא פסק כשיטה המקלה.

5. חשש שהגוי משקר מחמת גאווה

הגמרא במסכת יבמות (קכ"א ע"ב) מביאה מקרה ממנו עולה שכאשר יש חשד שהגוי מספר על מיתת ישראל לשם מטרה מסוימת, אין מאמינים לו:

ההוא עובד כוכבים דהוה קאמר ליה לישראל: קטול אספסתא ושדי לחיואי [רש"י: קצוץ שחת לבהמותיי] בשבתא, ואי לא – קטילנא לך כדקטילנא לפלוני בר ישראל, דאמרי ליה: בשיל לי קדירה בשבת, ולא בשיל לי וקטילתיה. שמעה דביתהו [אשתו] ואתאי לקמיה דאביי... פשט מהא מתניתין: עובד כוכבים שהיה מוכר פירות בשוק, ואמר פירות הללו של ערלה הן, של עזיקה הן, של נטע רבעי הן – לא אמר כלום, לא נתכוון אלא להשיב מקחו.

במקרה דנן, עלה החשד שהגוי לא אמר לפי תומו שהרג את הישראלי הראשון, אלא רצה להפחיד את השני כדי שיעשה את ציוויו, ועל כן אין אנו מאמינים לו. כך גם פסק השולחן ערוך (שם סעיף יד):

במה דברים אמורים, בשלא היה שם אמתלאה. אבל אם היה שם אמתלאה בשיחת העובד כוכבים שמא נתכוון לדבר אחר, כמו שאמר לאחד: עשה לי כך וכך שלא אהרוג אותך כדרך שהרגתי לפלוני, אין זה מסיח לפי תומו, שכוונתו להטיל אימה על זה.

בתשובותיו (דיני גוי מסיח לפי תומו סימן ד), צמצם מרן את החומרא הזו:

ואין לחוש שמא גוי זה לא הווי מסיח לפי תומו, שמה שאמר שכמעט נהרג עם שני יהודים, לא אמר כן אלא כדי לייקר השער ליהודים השוכרים, ודמי לההוא דאמר לישראל קטול אספסתא בשבתא וכו' ואי לא קטילנא לך כפלניא בר ישראל וכו', דאמר בפרק בתרא דיבמות דלאו קושטא קאמר דקטליה לההוא ישראל, אלא למירמי אימתא בעי, דשאני התם דהוה מטי לדידיה הנאה מההוא דיבורא, אבל הכא דלא הוה מטי לדידיה הנאה מההוא דיבורא כלל, אף על גב דהוה מטי לגוים חבריו, אי לאו דקושטא הוא לא הוה אמר.

עולה מהתשובה, שרק כאשר יש הנאה מוכחת לגוי עצמו שמדבר, אנו אומרים שהוא אינו נחשב למסיח לפי תומו, אך כאשר ההנאה תגיע לאחרים שהם חבריו, אין זה פוסל את דבריו. ראינו עד כאן מספר דינים שנויים במחלוקת בהגדרת גוי מסיח לפי תומו, אשר מרן לא פסק במפורש את דינם בשולחן ערוך, זאת למרות שהביא את הדעות החולקות בספרו בית יוסף, ובתשובותיו הכריע באופן עקבי כדעה המקלה: בשאלה האם צריך קישור דברים על מנת להיחשב כמסיח לפי תומו, האם גוי ששמע מפי גוי נאמן כשאיננו יודעים באיזה אופן סיפר הגוי הראשון, האם גוי שענה בעקבות שאלת גוי נחשב כמסיח לפי תומו, וכן מהי מידת החשש שהגוי משקר מכיוון שיש לו אינטרס בדבר.

6. הצורך באמירת "קברתיו"

דיון נוסף בו דנו הראשונים הוא האם מספיק שגוי המסיח לפי תומו יאמר רק שפלוני מת, או שיש צורך באמירות נוספות על מנת שנאמין לו ונתיר את העגונה להינשא. הגמרא במסכת יבמות (קכב ע"א) מביאה מספר מקרים שבהם התירו אישה להינשא על סמך דברי גוי שבעלה מת:

אבא יודן איש ציידן אמר: מעשה בישראל ועובד כוכבים שהלכו בדרך, ובא עובד כוכבים ואמר: חבל על יהודי שהיה עימי בדרך, שמת בדרך וקברתיו, והשיאו אשתו. ושוב מעשה בקולר של בני אדם שהיו מהלכין לאנטוכיא, ובא עובד כוכבים אחד ואמר: חבל על קולר של בני אדם, שמתו וקברתים, והשיאו את נשותיהם. ושוב מעשה בשישים בני אדם שהיו מהלכין לכרום ביתר, ובא עובד כוכבים ואמר: חבל על שישים בני אדם שהיו מהלכין בדרך ביתר, שמתו וקברתים, והשיאו את נשותיהם.

המשותף לכל המקרים הנזכרים בגמרא הוא העובדה שהגוי הזכיר בנוסף למותם של האנשים את העובדה שקבר אותם. הראשונים נחלקו בשאלה האם עובדה זו היא חיונית להתרת האישה, או שאין צורך באמירה על קבורה, ומעשה שהיה כך היה. מדברי הרמב"ם (הלכות גירושין פרק יג הלכות כה-כו) דייקו המגיד משנה (שם) והרשב"א (שו"ת תשובות הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן קכח), שיש צורך לומר "וקברתיו". לעומת זאת, הרשב"א עצמו (שם) נטה להקל בדבר, וכן הטור תמה על דברי הרמב"ם. השולחן ערוך (שם סעיף יז) הביא את שתי הדעות:

יצא עובד כוכבים וישראל מעימנו למקום אחר, ובא העובד כוכבים ואמר: איש שיצא מכאן עימי מת, משיאין את אשתו, אף על פי שאין העובד כוכבים יודע אותה האיש. ויש אומרים שצריך שיאמר: קברתיו... וכן אם יצאו עשרה בני אדם כאחד ממקום למקום, והם אסורים בקולר או נושאים גמלים וכיוצא בדברים אלו, והסיח העובד כוכבים לפי תומו ואמר שעשרה אנשים שיצאו ממקום פלוני למקום פלוני והם נושאים כך וכך, מתו כולם, משיאים נשותיהם. ויש אומרים שצריך שיאמר: וקברנום.

ואמנם מכך שמרן הביא את הדעה המקלה בסתם, ואילו את דעת הרמב"ם המחמירה הביא בתור יש אומרים, אנו למדים שדעתו למעשה לפסוק לקולא, אך אין לנו להתעלם מכך שמרן הביא בספרו גם את הדעה המחמירה. בתשובותיו בדיני גוי מסיח לפי תומו לא התיר מרן מקום לספק, וחזר מספר פעמים על כך שיש לנהוג בזה לקולא, ושלא כרמב"ם.

1. בסימן א:

כתב מה"ר איסרלאן בכתביו (סימן רכג): מסקנא דמילתא שלא נהגו העולם כלל לומר וקברתיו, ומשמע מלשונו דאפילו כשאין הגוי מזכיר שם הישראל, לא נהגו להצריך שיאמר וקברתיו¹⁵.

2. בסימן ד:

ואף על גב דבהנך עובדי אמרי הגויים המסיחים לפי תומם שקברו את היהודים שמתו, והכא לא קאמר גוי זה שקברם, איכא למימר שדעת הרשב"א שאין צריך שיאמר קברתיו, והנך עובדי דקאמר בהו קברתיו, מעשה שהיה כך היה. וכן דעת הראב"ד וקצת מפרשים, וכן דעת ה"ר יצחק בר ששת וכן דעת הטור. וכתב מה"ר איסרלאן (סימן רכג) שלא נהגו העולם כלל לומר קברתיו¹⁶.

3. בסימן ח כתב מרן במפורש, שיש לסמוך למעשה על החולקים על הרמב"ם:

ולמאי דאמרינן שגוי מסיח לפי תומו צריך שיאמר קברתיו, יש לומר שאין כל הפוסקים מודים בזה, שהרי הטור כתב על דברי הרמב"ם: ואיני יודע למה צריך שיאמר קברתיו, והמגיד משנה כתב שדעת הרשב"א שמה שהזכירו בברייתא קברתיו לאו דווקא... ובכתבי ה"ר ישראל (סימן רכג) כתב: מסקנא דמילתא שלא נהגו העולם כלל לומר קברתיו, ומשמע מלשונו דאפילו כשאין הגוי מזכיר שם הישראל לא נהגו להצריך שיאמר קברתיו, ואף שיש גמגום בדברי... מכל מקום כיוון שכתב שנהגו כך, יש לסמוך עליו.

אנו רואים אם כן, שמרן פסק למעשה באופן ברור שיש להקל בדבר, וכפי הדעה שהביא בתור סתם בשולחן ערוך.

7. עדות גוי לחומרא

שאלה נוספת בה יש לדון היא האם כמו שגוי מסיח לפי תומו נאמן לומר שהבעל מת ולהתיר את אשתו, הוא יהיה נאמן גם לומר שהבעל לא מת ולאסור את האישה מלהינשא. כאשר יש עד כשר שמתיר, ומולו עד כשר שאוסר, אומרת המשנה במסכת יבמות (ק"ז ע"ב):

עד אומר מת, ונישאת, ובא אחד ואמר לא מת – הרי זו לא תצא.

והגמרא ממשיכה שם שהוא הדין אם כבר התירוה להינשא, שלא תצא מהיתרה, אך כאשר בא העד האוסר קודם שהתירוה, פסק השולחן ערוך (סימן י"ז סעיף ז') שלא תינשא, ואם נישאת תצא. מהגמרא בהמשך רואים שגם פסולי עדות נאמנים לאסור בעדות אישה כפי שהאמינום להתיר.

כאשר מדובר בגוי מול גוי, כתב הרמ"א (שם):

הגה: ועובדי כוכבים המסיחים לפי תומם, דינן כשאר פסולי עדות (מרדכי פרק האשה בתרא).

החלקת מחוקק (שם ס"ק ע"ד) הסביר את דבריו:

כלומר אם כותי אחד מסיח לפי תומו שהוא חי, ואחר מסיח לפי תומו שהוא מת, לא תינשא, ואם נישאת תצא, ודלא כרד"ך שכתב דמסיח לפי תומו נאמן להקל ולא להחמיר, וכבר נדחית דעה זאת במרדכי.

שדחה דברים אלו, כתב שבכל מקרה לא נהגו כרמב"ם.

16. עיין בהמשך דבריו, שם הוא רוצה לטעון שיתכן וגם הרמב"ם יודה במקרה זה להקל.

מֵרֵן, אִף שֶׁלֹּא הִתְיַחֵס לְדַבְרִים בְּשׁוֹלְחַן עֵרוֹךְ, הֵבִיא בְּבֵית יוֹסֵף תְּשׁוּבַת רֶשֶׁב"א (מִיּוֹחֶסוֹת לְרַמְבַּ"ן סִימָן קכח), שֶׁנֶּטָה לְהַקְל בַּדָּבָר, אִךְ בְּסוּפּוֹ שֶׁל דָּבָר כָּתַב שֶׁהִיּוֹת וּדְעַת רְבוּתוֹ לְהַחֲמִיר בְּזֶה, הוּא אִינוֹ רוֹצֵה לְפַסּוֹק כִּנְגָדָם. לְעוֹמֵת זֹאת, בְּתִשׁוּבוֹתָיו כָּתַב בְּמִפְּרֹשׁ מֵרֵן שֶׁגּוֹי מְסִיחַ לְפִי תוֹמוֹ נֶאֱמַן אִךְ וְרַק לְהִתִּיר וְלֹא לְאִסוֹר.

וְאִלּוּ דִּבְרֵיו בְּדִינֵי גּוֹי מְסִיחַ לְפִי תוֹמוֹ (סִימָן ד):

וְעַדִּיין נִרְאָה לּוֹמֵר דַּאִין עֵדוֹת זֶה כְּלוּם, מִפְּנֵי שֶׁחָזַר בּוֹ הַגּוֹי וְכִיחַשׁ שֶׁלֹּא רָאָה וְלֹא יָדַע בְּכָל אֱלֹה מַעֲלוּם... וְאִין לְחַלֵּק וְלּוֹמֵר דִּהֵיִינוּ דּוֹקָא בְּעֵדִים הַכְּשֵׁרִים לְהַעֲיִד, אֲבָל בְּגוֹי מֵאַחַר שֶׁהוּא פְּסוּל לְכָל עֵדוּיּוֹת שְׁבַעוּלָם, וְלֹא הַכְּשִׁירוּהוּ אִלָּא לְעֵדוֹת אִישָׁה מִשׁוּם עֵיגוֹנָא, לְהִתִּיר הָאֲמִינְוְהוּ וְלֹא לְאִסוֹר, דִּהָא תִּנְן בְּפֶרֶק הָאִישָׁה שְׁלוּם: "עַד אוֹמֵר מַת, וְשֵׁנִיִּים אוֹמְרִים לֹא מַת, אִף עַל פִּי שְׁנֵישָׁאֵת – תְּצֵא", וְאוֹקִימָנָא לֵה בְּגַמְרָא בְּפִסְוִלֵי עֵדוֹת... הֵרִי דַּאִף עַל גַּב דְּנִשְׁיִים פְּסוּלוֹת לְכָל הָעֵדוּיּוֹת שְׁבַעוּלָם, כִּיּוּן דִּהֲמִנְיְנָהוּ רַבְּנֵי בְּעֵדוֹת אִישָׁה לְהִתִּיר, הָאֲמִינּוּם נִמְי לְאִסוֹר, וְהוּא הִדִּין לְגוֹי... וּמִיְהוּ אִפְשָׁר לְמַצָּא צַד הִיתֵר בְּנִדּוּן זֶה מִדְּכָתֵב מֵהֵרִי"ק (שׁוֹרֵשׁ קכא)... וְעוֹד מִשְׁמַע מִתּוֹךְ תְּשׁוּבַת רֶשֶׁב"א דְּנֶאֱמַן הוּא לְהִתִּיר וְלֹא לְאִסוֹר, עַד כֹּאן לְשׁוֹנוֹ. הֵרִי שְׁכָתֵב דְּמִתּוֹךְ תְּשׁוּבַת רֶשֶׁב"א מִשְׁמַע דְּגוֹי נֶאֱמַן לְהִתִּיר וְלֹא לְאִסוֹר, וְלְרֶשֶׁב"א צְרִיךְ לּוֹמֵר דִּהָא דְּבִפְרָק הָאִישָׁה שְׁלוּם קְאָמְרִינֵן דְּפִסְוִלֵי עֵדוֹת נֶאֱמָנִים גַּם לְאִסוֹר, בְּשֵׁאֵר פְּסוּלֵי עֵדוֹת קְאָמֵר, כִּגּוֹן עֵבֵד וְאִישָׁה דִּאִתְנַהּוּ בְּתוֹרָה וּמִצְוּוֹת, אֲבָל גּוֹיִים דְּלִיתְנַהּוּ בְּתוֹרָה וּמִצְוּוֹת, לְהִתִּיר אִישָׁה דּוֹקָא הֲמִנְיְנָהוּ רַבְּנֵי מִשׁוּם עֵיגוֹנָא, אֲבָל לְאִיסוֹר לֹא הֲמִנְיְנָהוּ, דְּחִזְקַת גּוֹיִים מִשְׁקָרִים אִשְׁר פִּיהֶם דָּבָר שׁוּוֹא.

מִדְּבַרֵי מֵרֵן אֲנוּ רוֹאִים, שֶׁאִף שֶׁהֶרְשֵׁב"א עֲצַמּוֹ לֹא סַמַּךְ עַל סִבְרָתוֹ לְמַעֲשֵׂה, מִכִּיּוּן שֶׁרְבוּתוֹ חִלְקוֹ עֲלָיו, וְהֶרְמ"א פִּסְק בְּעַקְבוֹת הַמְרַדְכִי לְהַחֲמִיר בַּדָּבָר, מֵרֵן עֲצַמּוֹ הִסְתַּמַּךְ עַל דְּבַרֵי הַרְשֵׁב"א לְקוּלָא. אֲמַנָם בְּהַמְשַׁךְ תְּשׁוּבַתוֹ הוּא הֵבִיא נִימוּקִים נוֹסְפִים לְהַקְל בְּנִדּוּן שְׁלוֹ, אִךְ עֲצַם הָעוֹבְדָה שֶׁהוּא הִסְתַּמַּךְ גַּם עַל הַרְשֵׁב"א, מֵרָאָה לָנוּ עוֹד מְקוּם בּוֹ מֵרֵן לֹא רָצָה לְפַסּוֹק בְּשׁוֹלְחַן עֵרוֹךְ כְּדַעָה הַמְקַלָּה (אִף שֶׁהֵבִיָּאָה בְּבֵית יוֹסֵף), אִךְ כְּשֶׁבָא לְפַסּוֹק הִלְכָה לְמַעֲשֵׂה, תַּפְס לְקוּלָא.

ד . הַצּוּרֵךְ בְּאִזְכַּרְתַּ מְקוּם הַמַּת

נוֹשֵׂא נוֹסֵף, הַמוֹזְכֵר כְּמָה פְּעַמִּים בְּתִשׁוּבוֹתָיו שֶׁל מֵרֵן, הוּא הַשְּׂאֵלָה כִּי־צַד אֲנוּ יוֹדְעִים שֶׁהִיְהוּדִי עֲלָיו מִדְּבַר הַגּוֹי, הוּא אוֹתוֹ אַחַד שֶׁאֵת אִשְׁתּוֹ אֲנוּ רוֹצִים לְהִתִּיר.

כֹּאשֶׁר הַמַּעֲיִד אוֹמֵר מֵהִיכֵן הִיָּה הִיְהוּדִי שְׁנֵהֲרַג, הֵרִי שֶׁאִין אֲנוּ חוֹשְׁשִׁים שֶׁמָּא הִיָּה עוֹד אַחַד כֹּזֵה, כֹּל עוֹד לֹא הוֹחֲזָקוּ בְּאוֹתוֹ מְקוּם שְׁנֵי אֲנָשִׁים בְּשֵׁם זֶהָ, כְּמִבּוֹאֵר בְּגַמְרָא בִּיבְמוֹת (קטו ע"ב):

יִצְחָק רִישׁ גְּלוּתָא בְּרַ אַחְתִּיָּה דְּרַב בִּיבִי הוּוּ קְאָזִיל מְקוּרְטָבָא לְאַסְפְּמִיָּא וְשָׁכִיב, שְׁלַחוּ מֵהֶתָּם: יִצְחָק רִישׁ גְּלוּתָא בְּרַ אַחְתִּיָּה דְּרַב בִּיבִי הוּוּ קְאָזִיל מְקוּרְטָבָא לְאַסְפְּמִיָּא וְשָׁכִיב, מִי חִיִּישִׁינֵן לְתֵרֵי יִצְחָק אוֹ לֹא? אֲבִיָּי אֲמַר: חִיִּישִׁינֵן, רַבָּא אֲמַר: לֹא חִיִּישִׁינֵן.

ידוע שהלכה כרבא לגבי אביי, וכך גם פסק מרן בשולחן ערוך (סימן יז סעיף יח):

בא אחד ואמר לנו: אמרו בית דין או אנשים: כשתלך למקום פלוני, אמור להם שמת יצחק בן מיכאל, ובא השליח ואמר לנו, והשליח אינו יודע מי הוא, הואיל ואנו יודעים פלוני הידוע בשם זה, הרי אשתנו מותרת, ואין אומרים שמא יצחק בן מיכאל אחר הוא שמת. והוא שלא הוחזקו שם שני יצחק בן מיכאל, או כשהוחזקו שניים, וידוע שאחד קיים.

ואולם כל זה כשהוזכר מקומו של המת, אך כאשר לא הוזכר המקום, הביא מרן בבית יוסף תשובת מהרי"ק (שורש קפד) שהחמיר בדבר, ואף שמתשובת הרא"ש (כלל נא סימן א) משמע שאין צורך באזכור העיר, סיכם מרן בבדק הבית:

ואפשר דגם להרא"ש, אף על פי שהזכיר שמו ושם אביו, צריך שם עירו, וכההוא דמכלוף בן מלול, אף על פי שכתב שלא העיד על שם מקומו, כיוון שהעיד שנהרג קרוב לפא"ס, ולא הוחזק בפא"ס מכלוף בן מלול אחר, הווי כמזכיר שם עירו.

בשולחן ערוך לא התייחס מרן לשאלת הצורך בהזכרת שם העיר, אך הרמ"א (בהג"ה שם) הביא את מגוון הדעות:

הגה: ויש אומרים דכל זה דווקא שהזכיר העד שם עירו, אבל אם לא הזכיר שם עירו, אף על פי שידועין שנאבד אחד, לא מהני, אף על פי שהזכיר שמו (תשובת הריב"ש ותשובת הר"ן מהרי"ק שורש קפ"ד). ויש מקילין. ויש אומרים דבמקום שמזכיר שמו לבד, בעינן שיזכיר עירו, אבל אם מזכיר שמו ושם אביו, לא בעינן שיזכיר שם עירו (הרא"ש כלל נא, וכן כתב מהרי"ק שורש קעו). ובמקום שיש אומדנות והוכחות שזה הוא, יש להקל ולסמוך אמאן דאמר דלא בעינן שיזכיר שם עירו (מהרי"ק שורש קפד ותשובת הרא"ש).

והנה, בתשובותיו של מרן אנו מוצאים שלמעשה הוא החמיר בדבר, וזאת במספר מקומות בדיני גוי מסיח לפי תומו:

1. בסימן א:

אלא דאכתי איכא לספוקי בהאי סהדותא, מפני שהרוצחים לא הזכירו שם מקומו... ואף על פי שהרא"ש ז"ל בתשובה התיר אישה אחת על ידי שהעידו שמכלוף בן מלול נהרג בפאס... ומשמע מדברי אותה תשובה דבלא הזכרת שם עיר שיצא משם התירה, נראה דאי אפשר לומר כן כמו שהוכחתי לעיל, אלא בשזכירו שם העיר שיצא משם מכלוף בן מלול מיירי, ובידוע לנו שבעלה של אישה זו יצא מאותו המקום שאומרים העדים שיצא משם, הא לאו הכי לא עלה על דעת להתירה... דמכל מקום כיוון שהרוצחים לא... הזכירו שם עיר שידוע לו שיצא בעלה של אישה זו משם, חיישינן דילמא היביב¹⁷ אחר היה אותו שהרגו, ולא בעלה של אישה זו היה... וכיוון

17. זהו שמו של האדם שהעידו עליו שמת.

שלא נתברר מפי הרוצחים שאותו היביב שהרגו היה בעלה של אישה זו, אין בנו כוח להתיר אישה זו בעדות זה.

דעתו של מרן נחרצת כאן, שללא בירור העיר ממנה יצא הנהרג, לא ניתן להתיר את אשתו.

2. בסימן ג:

כנראה שרצה כבוד תורתו להזהיר שלא נסמוך על תשובת הרא"ש בהיא דמכלוף בן מלול, דמשמע שלא הזכיר שם עירו, ואפילו הכי התירה, ועל זה אומר שאם היה פשוט אצלי שהרא"ש סובר כן, כדאי היה לסמוך עליו, אבל המדקדק בתשובה ההיא ימצא דגם הוא ז"ל סובר שצריך שיזכיר שם עירו¹⁸.

שוב אנו רואים את טענת מרן, שלכולי עלמא יש צורך בהזכרת שם העיר.

3. בסימן ה:

ועם כל זה איני סומך על זה להתירה, דלא מפני שאנו מדמים נעשה מעשה, והרי אנו רואים מהרי"ק ז"ל (בשורש קפד), בהיא דרבי דוד בר שלמה מרוסיאה, שאף על פי שהזכיר שמו ושם אביו ושם מלכותו, הוצרך להביא כמה הוכחות שיעמדו במקום שם עירו, הא לאו הכי לא הוזה שרי בהוכחה אחת. ואף גם זאת עם כל אותם הוכחות, נראה בעיניו דבר גדול להתירה, קל וחומר בנידון דידן שלא הזכיר לא שם אביו ולא שם עירו, ומתוך הוכחה נאמר דהווי כמזכיר שם אביו ושם עירו, שאין לסמוך על זה לעשות מעשה, דאף על גב דהקילו רבנן בעיגונא דאתתא, הני מילי בעדים להתיר על פי אישה וגוי ועבד, אבל בגוף העדות לא הקלו, אדרבה הלכו בו להחמיר.

בדברי מרן כאן אנו מוצאים גם רמז מדוע הוא לא הלך לקולא, כפי שנהג למעשה בדיני גוי מסיח לפי תומו, וזאת לאור מה שהבאנו בתחילת מאמרנו, שאמנם בהכשרת עדות פסולה הקלו חכמים, וזה נותן את הבסיס להקל בדיני גוי מסיח לפי תומו ולהאמין לו, אך כאן גם אם נאמין לדבריו, עדיין יש לנו ספק אם התכוון לאותו אדם שאליו אנו מתכוונים, ובזה לא הקלו, אלא אדרבה – החמירו.

בנוסף לכך, יש לציין שבכל המקרים שהובאו בפרק הקודם, לא הייתה הכרעה של מרן לחומרא בבית יוסף או בשולחן ערוך, אלא חוסר הכרעה, מה שאין כן בנידון דידן, שאמנם לא הייתה התייחסות של מרן להכרעת הדין בשולחן ערוך, אך בבדק הבית הוא הכריע במפורש לחומרא, ולכן אין זה סביר שיסתור את עצמו לגמרי ויפסוק לקולא, אף שבפרטי הדינים האחרים שהובאו לעיל הכריע מרן לקולא.

ה. עדות לאחר שלושה ימים

עד לשלב זה העלינו שתי אפשרויות להסביר מתי מרן פסק למעשה להקל ומתי החמיר:

18. המעיין בהמשך דברי מרן שם יראה שבסופו של דבר הוא התיר את האישה באותו מקרה, אך זה מכיוון שטען שכן הייתה בעדות הזכרת המקום.

1. בהכשרת עדות של גוי הוא נטה להקל, ואילו בצורך בעדות ברורה שתוציאנו מידי ספק, הוא נטה להחמיר, וכמו שעשו כבר חז"ל.
 2. כאשר מרן לא הכריע מפורשות כאחת מהשיטות בחיבוריו ההלכתיים, כשהדבר הגיע למעשה, הוא פסק להקל, אולם כאשר הייתה הכרעה ברורה לחומרא, החמיר מרן גם למעשה¹⁹.

והנה, כאשר אנו באים לסוגיית זיהויו של נפטר כשעבר זמן מאז מותו, אנו מוצאים לכאורה מקרה בו מדובר בגוף העדות, ובדבר בו הכריע מרן בפירוש לחומרא בשולחן ערוך, ואף על פי כן בתשובותיו למעשה הוא הקל בדבר, ונבאר את הדברים:
 המשנה במסכת יבמות (קכ"א) מסייגת את האפשרות להעיד על מישהו שמת באמצעות זיהוי גופתו:

אין מעידין אלא עד שלושה ימים²⁰.

כך גם פסק באופן פשוט הרמב"ם (הלכות גירושין פרק יג הלכה כא):

במה דברים אמורים? שראוהו בתוך שלושה ימים אחר הריגתו או מיתתו, אבל אחר שלושה אין מעידין עליו, מפני שפרצוף פניו משתנה.
 לעומת זאת, התוספות ביבמות (שם ד"ה אין מעידין) הביאו תשובה של רבנו תם, שטען שדין זה נאמר רק כשיש חבלה בפניו של ההרוג:

והיכא שאינו נחבל בפנים, ודאי נראה דבר פשוט שיוכלו להכירו אפילו אחר כמה ימים, כי אינו משתנה כל כך, ודבר ידוע הוא שהוא ניכר אפילו אחר כמה ימים.

אך ראשונים רבים חלקו על רבנו תם בדין זה, ואלו הם דברי הרשב"א (שם קכ"א ע"א ד"ה ובפלוגתא):

ומאי דקאמרי נמי דהיכא דאינו נחבל בפנים, נראה דדבר פשוט הוא שיוכלו להכירו אפילו אחר כמה ימים ומעידין עליו, גם זה אינו מחוור בעיני, חדא מדקתני במתניתין אין מעידין אלא על פרצוף פנים עם החוטם, ואין מעידין אלא עד שלושה ימים, משמע ודאי דאף על פי שלא נחבל בפנים, אלא שפרצוף פניו וחוטמו שלמים כתקנו, אפילו הכי אין מעידין עליו אלא עד שלושה ימים... אלא ודאי משמע דלרבנן לעולם אין מעידין אלא עד שלושה, בין נחבל בין שלם, הא לאחר שלושה לא, שאף על פי

19. שני הסברים אלו נכונים גם לחלק הנוסף של תשובות מרן בדיני עגונות: דיני מים שאין להם סוף (עמ' שמ-שפ) שעניינם ויכוח של מרן עם המבי"ט, אשר רצה להקל (ובניגוד לפשט דברי חז"ל) בטבע במים שאין להם סוף, ומרן האריך להוכיח שיש להחמיר בדבר. בנידון שם היה מדובר במקרה בו לא ברור בוודאות שהבעל מת, אלא רק יש אומדנות המוכיחות, ואם כן זה נוגע לגוף העדות, ולא לנאמנות העדים. כמו כן מדובר בנושא בו מרן הכריע באופן מפורש לחומרא בשולחן ערוך (סימן יז סעיף לד).

20. עיין שם במשנה שיש עוד הגבלה, והיא הצורך בפנים שלמות. גם את ההגבלה הזאת צמצם רבנו תם, וגם כאן (כמו בדין שלנו) דעתו לא התקבלה על ידי הראשונים שאחריו (ראה שולחן ערוך סימן יז סעיף כו).

שנדמה להם זה, חיישינן דלמא מתפח תפח ונשתנית צורתו ונראה להם שהוא ראובן ואינו אלא שמעון.

כדברי הרשב"א כתבו גם הריטב"א (שם קכ ע"א ד"ה ועוד) והנימוקי יוסף (שם מה ע"א מדפי הרי"ף ד"ה מתניתין).

בעקבות דברים אלו, דחה גם מרן בשולחן ערוך (סימן יז סעיף כח) את דברי רבנו תם מההלכה:

יש אומרים בשם רבנו תם, דהא דאין מעידין עליו אלא עד שלושה ימים, הני מילי כשהוא חבול בפניו, אבל אם אינו חבול בפניו, מעידין עליו אפילו אחר כמה ימים על ידי טביעות עין של גופו וצורתו, ואפילו נפל למים. ואינו מחזור בעיני האחרונים.

כלומר, אף על פי שמרן הזכיר את דעת רבנו תם בחיבורו, נראה יותר שהביאה כדי לחלוק עליה, שהרי סיים: "ואינו מחזור בעיני האחרונים".

למרות זאת, מעיון בתשובותיו למעשה, אנו מוצאים שמרן הכריע להקל כרבנו תם, ובניגוד לפטיקתו בחיבורו. ניתן לראות זאת במספר מקומות בדיני גוי מסיח לפי תומו:

1. בסימן ד:

ועוד דאפילו היה אחר שלושה ימים, כיוון דמשמע מדברי הגוי שהיה גופם שלם, שפיר יכול להעיד עליהם אפילו אחר כמה ימים לדעת רבנו תם, וכן הכריע ה"ר עזריאל, וכן כתב מהר"מ בתשובה בשם רבנו תם.

2. בסימן ו הכריע מרן לקולא, אף על פי שהביא את כל החולקים:

וכבר כתבתי לעיל, דהרמב"ם וסמ"ג והרשב"א והריטב"א והרא"ה חולקים על כל קולות הללו שכתבו התוספות. ומכל מקום כתב מהרי"ק, מאחר שרבותינו בעלי התוספות כתבו שהוא דבר פשוט להתיר כשאין חבלה בפניו וגם הגוף שלם, וגם ה"ר עזריאל דבתראה הוא פסק הלכה למעשה בתשובה כדברי רבינו יעקב, וכן רבנו מאיר דבתראה הוא הביא דבריו להתיר, וכן טור אבן העזר כתב שאם אינו חבול בפנים שמעידין עליו, אפילו לאחר כמה ימים על ידי סימני גופו וצורתו ולא הביא שום חולק, ופשיטא דכדאי הם לסמוך עליהם אפילו שלא בשעת הדחק, וכל שכן בשעת הדחק.

3. גם בסימן יב מרן התווכח עם השואל המחמיר, וענה לו שאין לחשוש שעברו שלושה ימים:

ואף על גב דאכתי מטעם אחר אין להתירה, דשמא הטילוהו למים אחר שלושה ימים שמת, וכסברת האחרונים שחששו שמא יש שלושה ימים שמת, ואף התוספות לא אמרו הדבר²¹ אלא כמסתפק, נאמר דהכא דנין עלה מצד אחר, דכיוון שלא היה

חבול בפניו, וגם היה כל גופו שלם, אפילו אחר כמה ימים יכולים להעיד עליו, וכמו שכתבו התוספות והרא"ש והטור.

מכל האמור לעיל, אנו רואים הלכה בה מרן פסק למעשה באופן עקבי לקולא, זאת למרות שאין זה עונה על שתי האפשרויות עליהן הצבענו שמרן מקל בהם: הוא גם פסק בחיבורו לחומרא ולא התרחק מהכרעה, וגם מדובר כאן בשאלה על גוף העדות עצמה, ולא על הנאמנות של העד, שאלה בה לכאורה יש להחמיר, וכמו שעשו חז"ל.

נראה ליישב את הדברים בשני תירוצים, אשר זקוקים ומשלימים אחד את השני:

1. מרן לא הביא בחיבורו את הדעה המחמירה בלבד, אלא אדרבה, פתח בדעתו המקלה של רבנו תם. אמנם חשבנו להבין שהסיומת של: "ואינו מחוור בעיני האחרונים" נועדה כדי לדחות את דברי רבנו תם, אך מעצם העובדה שמרן בסופו של דבר כן הביא שיטה זו בחיבורו, יש ללמוד שכאשר יש צורך בדבר, יש לסמוך על דברי רבנו תם ולהקל.
2. בבואנו להכריע הלכה בסוגיא חמורה כל כך, עלינו לבדוק מה יהיו ההשלכות של הפסיקה ההלכתית. החמרה בצורך בהזכרת שם עירו של המת היא מובנת וברורה, שכן באמת קיים חשש גדול שקיים מישהו בשם זה בעיר אחרת, שהוא ההרוג. כמו כן, גם אם נחמיר בשלב זה, עדיין לא נסתם הגולל על אפשרות התרתה של האישה, שכן ייתכן שבשלב מאוחר יותר תגיע עדות ברורה יותר, שעל בסיסה נוכל להתיר את האישה.

לעומת זאת, בנידון דידן, אם נאמר שלאחר שלושה ימים אין יותר אפשרות לזיהוי הגופה בשום פנים ואופן, הרי ששוב לא נוכל להתיר את אשתו של ההרוג, שכן אנו מכריזים שלא ניתן לזהות את הגופה מכאן ואילך. מקרה כזה, אשר פירושו שאין יכולת לחזרה מן הפסק המחמיר באמצעות גילוי עובדות חדשות, גורם לנו לנסות ולחפש יותר סברות להקל, מה עוד שגם מבחינה מציאותית נראית סברתו של רבנו תם חזקה ויציבה.

עולה אם כן, שבמקרים קיצוניים בהם החמרה תהווה סוף פסוק מבחינת האישה, ומרן עצמו לא הכריע בצורה מפורשת לגמרי לחומרא בחיבורו, כאשר הוא בא לפסוק הלכה למעשה, הוא העדיף את הדעה המקלה, וזאת כדי להתיר את האישה מעגינותה.

1. סיכום ומסקנות

במאמר זה בדקנו את פסקי מרן בתשובותיו בשו"ת בית יוסף בדיני גוי מסיח לפי תומו, והשוונו אותם עם ההלכות שהביא ופסק בחיבוריו בית יוסף ושולחן ערוך אבן העזר בסימן יז, הוא הסימן העוסק בדיני עגונות.

לאחר התבוננות והשוואה מעמיקה ראינו את הדברים הבאים:

1. ישנה מחלוקת בין הריב"ש לר"ן, האם על מנת שגוי יחשב כמסיח לפי תומו ונאמין לדבריו, עליו לפתוח בדברים נוספים, או שהוא יכול ישר להגיד את דבריו. מרן הביא בבית יוסף את שתי הדעות, ולא פסק כאחת מהן בשולחן ערוך. בתשובותיו למעשה הכריע מרן להקל.
2. ישנה מחלוקת משולשת בין המהרי"ק, הריב"ש והר"ן, האם גוי מסיח לפי תומו שאומר ששמע מגוי אחר נאמן תמיד, נאמן רק כשעולה מדבריו שגם הראשון היה מסיח לפי תומו או לא נאמן כלל. מרן בשולחן ערוך פסק לקולא, אך לא הבהיר האם צריך לומר שהראשון

היה גם מסיח לפי תומו או שלא. בתשובותיו למעשה הכריע מרן שאין צורך לומר, ותמיד נאמן.

3. ישנה מחלוקת בין הר"ן לתרומת הדשן האם גוי שנשאל על ידי גוי אחר ובעקבות זאת העיד על המיתה, נחשב למסיח לפי תומו. מרן הביא את שתי הדעות בבית יוסף ולא פסק כאחת מהן בשולחן ערוך. בתשובותיו למעשה הכריע מרן להקל.

4. מרן פסק בשולחן ערוך את דברי הגמרא, שכאשר יש חשש שהייתה לגוי סיבה לשקר ולומר שהיהודי מת, למרות שהוא בחיים, אין מאמינים לו גם אם נראה שהוא מסיח לפי תומו. בתשובותיו צמצם מרן את החומרא הזאת, וטען שכל עוד אין לנו סיבה מוכחת לחשד הזה, אין אנו חוששים לכך, ואנו מאמינים לגוי.

5. נחלקו הרמב"ם והטור אם גוי צריך לומר "קברתי" כדי להיות נאמן. בשולחן ערוך הביא מרן את שתי הדעות, המקלה בסתם, והמחמירה בתור יש אומרים. בתשובותיו למעשה פירש מרן את דעתו עוד יותר ופסק בכמה תשובות להקל, וכפי דעת הסתם שהיא העיקרית.

6. דעת המרדכי שכמו שגוי מסיח לפי תומו נאמן להקל, הוא נאמן גם להחמיר. מרן הביא בבית יוסף תשובה של הרשב"א שנטה להקל בדבר, אך לא סמך על כך למעשה. למרות זאת, מרן בתשובותיו כן הכריע למעשה להקל, שאין לקבל עדות גוי לחומרא, אלא אך ורק לקולא.

7. נחלקו הרא"ש והמהרי"ק האם כדי להיות בטוחים שהאדם שמעידים עליו שמת הוא זה שאותו אנו מחפשים, יש צורך בהזכרת עירו, או שמספיק להזכיר את שמו. מרן בבדק הבית פסק להחמיר בדבר, מכיוון שניתן לפרש את דברי הרא"ש, באופן שגם הוא יודה למהרי"ק שיש צורך בהזכרת שם העיר. גם בתשובותיו החמיר מרן מספר פעמים בצורך להזכיר את שם העיר.

8. על המשנה האומרת שניתן לזהות מת רק תוך שלושה ימים למיתתו, פסק רבנו תם שהדברים אמורים רק כשנחבלו פניו, אך במידה ופניו שלמות, ניתן להעיד גם לאחר הזמן הזה. ראשונים רבים, ביניהם הרשב"א והריטב"א, חלקו עליו. מרן הביא בשולחן ערוך את דברי רבנו תם בתור יש אומרים, והוסיף שדבריו אינם מחוורים בעיני האחרונים. לכאורה נראה שהוא הכריע להחמיר בדבר, אך כאשר אנו מתבוננים בתשובותיו למעשה, אנו מוצאים כמה פעמים שהקל בדבר באופן מפורש, וזאת למרות שהזכיר את חבל הראשונים שחלקו על שיטה זו.

אם נסכם את הממצאים הנ"ל שעלו ממאמרנו, נראה שבכל המקרים השנויים במחלוקת האם לקבל את עדותו של גוי האומר שהבעל מת, הן במקרים בהם יש מחלוקת אם להגדיר את דבריו כמסיח לפי תומו, והן בשאלות אחרות, הכריע מרן בתשובותיו להקל.

הדברים מובנים לאור מה שהבאנו לעיל, שחז"ל עצמם הקלו בהכשרת עדויות בנושא זה, ובמיוחד בהתחשב בעובדה שללא הסתמכות על דברי הגוי, אין כמעט אפשרות להתיר את האישה להינשא.

אמנם יש לציין שדעת הרמ"א (סימן יז סעיף טו) להחמיר במקרה שיש ספק אם הגוי מסיח לפי תומו או לא:

היה ספק אם הסיח לפי תומו או לא, אין משיאין אשתו, דספיקא דאורייתא לחומרא. וכן בכל מקום דאיכא פלוגתא בדינין אלו אזלינן לחומרא.

אך מפסיקותיו של מרן למעשה אנו רואים שהוא דווקא הכריע לקולא, ובניגוד לרמ"א. כך גם כתב החלקת מחוקק (שם ס"ק לא) בשם משאת בנימין, וכן פסק הבית שמואל (שם ס"ק מז) בשם הטורי זהב.

במקרים בהם יש ספק לגבי זהותו של המת, ראינו במאמרנו זה שכאשר העידו על שם אדם, והחשש הוא שמדובר באדם אחר, כיוון שלא הזכירו את שם מקומו, הכריע מרן לחומרא. לעומת זאת, כאשר האדם זוהה על פי טביעות עין, אלא שיש חשש שטביעות העין אינה נכונה, כיוון שעברו כבר שלושה ימים משעת המיתה, הכריע מרן להקל כדעת רבנו תם, שכשכל גופו ופניו שלמים, ניתן להעיד גם לאחר שלושה ימים, זאת למרות שבחיבורו ציין שדברי רבנו תם לא היו מחוורים בעיני הראשונים שבאו אחריו.

ניסינו לקבוע כלל בנידון, והוא שכאשר בחיבורו מרן לא הכריע בצורה ברורה לחומרא, ניתן למצוא מקום להקל למעשה בדברים הנ"ל, זאת בתנאי שעונים על שני קריטריונים: האחד הוא השאלה האם החמרה פירושה עיגון עולמי של האישה ללא יכולת היתר.

השני הוא האם מבחינה מציאותית יש חשש אמיתי שאין מדובר באותו אדם שאנו רוצים להתיר את אשתו (כאשר מדובר באמירת שם האדם ללא שם העיר, קיים חשש אמיתי שמדובר במישהו אחר, אך כאשר זיהו את האדם בוודאות, ורק קיים החשש שצורתו השתנתה לאחר מיתה, מדובר בחשש רחוק).

נראה שהכלל שהקדמנו בתחילת המאמר מדברי מרן, שאין לחשוש ולהחמיר בכל חומרא הנמצאת בראשונים, שכן אז לא נוכל להתיר עגונה אחת מיני אלף, מיושם באופן עקבי בפסיקותיו של מרן למעשה, והוא החמיר רק במקרים בהם ברור לו שקיים צורך אמיתי להחמיר, הן מבחינת החשש במציאות, והן מבחינת העולה מדברי הראשונים.

לסיום, אביא דברים שכתב הראשון לציון הגר"ע יוסף שליט"א בספרו חזון עובדיה על בין המצרים (חלק ההספדים בהספדו על הגרצ"פ פראנק). פעם אחת עסק הגר"ע יוסף בסוגיית היתר עגונה, ורצה להקל מטעם תרי רובי להיתרא. מסרו לו שהחזון אי"ש החמיר בתרי רובי בעגונה, ועל כך ענה הגר"ע יוסף, שאילו היה נדרש החזון אי"ש להכריע למעשה בעניינה של אותה עגונה, גם הוא היה מקל בדבר. ניתן לומר כך גם בפסיקותיו של מרן: אף על פי שבחיבוריו ההלכתיים הוא הביא גם את הדעות המחמירות, הרי כשהיה מדובר בתשובה למעשה על היתר עגונה, הלך מרן בכוחא דהיתרא כאשר הדבר היה אפשרי.

